

Bognár Zoltán

Zöldkonzervativizmus

Roger Scruton: *Zöld filozófia.**Hogyan gondolkozzunk felelősen a bolygónkról?*

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2018, 420 oldal.

Roger Scruton legújabb magyar nyelven kiadott műve hét évvel ezelőtt jelent meg eredetiben, angolul.¹ A recenzált kötet *Zöld filozófia* főcíme (az angol Green Philosophy pontos fordítása) némileg félrevezető. Nem a tudományos munkák sorába tartozik, mint a *Short History of Modern Philosophy* (1982), *Modern Philosophy* (1994), *Conservatism: Ideas in Profile* (2017), a *Kant-* (1983) és *Spinoza-*(1987) monográfia, vagy a nem szerkesztőként, hanem az összes szócikk szerzőjeként jegyzett *Dictionary of Political Thought* (1982) és *Thinkers of the New Left* (1986).

A *Zöld filozófia* ebben a gazdag és sokszínű életműben² a széles nyilvánosságnak szánt, a szerző saját politikai filozófiai elméletét közreadó kötetek között helyezhető el, mint az *Animal Rights and Wrongs* (1996), *The Uses of Pessimism* (2010) vagy a *How to be a Conservative* (2014).

A kötet megjelenése apropóján vele készített interjúbán Scruton azt nyilatkozta a *Wall Street Journal* riporterének, hogy tulajdonképpen Párizsban töltött éveit alatt, egészen pontosan 1968 májusában vált konzervatívvá, a lázadó diákok között – ahogy majdnem kétszáz évvel azt megelőzően az ugyancsak brit Edmund Burke a Nagy Francia Forradalom idején –, szembesülve a politikai változás és társadalmi rend gyakorlati vonatkozásaival.³ Szemléletéről az interjúbán hasonlóan vall, mint könyvének bevezetőjében: a történelmi példákból azt a következtetést vonta le, hogy minden nagy társadalmi probléma megoldására

A szerző a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Filozófiai Doktori Iskolájának doktorandusza. Email: bognarzottan@yahoo.com

- 1 Roger Scruton: *Green Philosophy. How to Think Seriously about the Planet.* Atlantic Books, Great Britain, 2012.
- 2 Scruton rendkívül termékeny alkotó: eddig ötvennégy kötetet publikált, az itt ismertett könyvének megírása óta tizennégy újabb került ki a nyomdából.
- 3 Roger Scruton: *Want to Save the Planet? Turn Right.* *Wall Street Journal.* 2012. 04. 13. <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052702304444604577341521643541262>. (Letöltés dátuma : 2018. 11. 11.)

tett kísérlet, amit központosítottan, bürokratakra bízva, az állam polgáraitól távol kívántak végrehajtani, amit ők emiatt nem éreztek magukénak, ellenőrizhetetlenné, elszámoltathatatlaná és hatástalanná váltak, és gyakran több rosszat okoztak, mint jót.

A *Zöld filozófia. Hogyan gondolkozunk felelősen a bolygónkról?* bevezetőjében Scruton úgy fogalmaz, hogy a környezet kérdését „a maga egészében, annak minden leágazásával együtt” szeretné bemutatni, filozófiai, pszichológiai, közgazdaságtani, ökológiai és történelmi szövegekre építve (9.). A szöveg stílusa a közíróé idézi. Nyelvezete közérthető, fogalmazásmódja nem bonyolult, okfejtése jól követhető. A viszonylag nagy terjedelem, összetett problémák tárgyalása, számos altéma érintése, történelmi és jogi kitérők, részletes elemzések, bő példaanyag ellenére is a könyv olvasmányos marad. Azonban éppen a szöveg terjedelme és a számtalan leágazás miatt az olvasó szempontjából hasznos lett volna, ha a szerző helyenként nagyobb hangsúlyt fektet egyes összefüggések tisztázására, végül pedig összefoglalja politikai filozófiai elméletének legfontosabb elemeit. Ennek hiányában helyenként érdemes visszalapozni a könyvben, visszakeresni a kapcsolódó, korábbi fejtegetéseket.

A romániai olvasók számára érdekességet jelenthet, hogy a meghatározóan Nagy-Britanniára, az Amerikai Egyesült Államokra és Nyugat-Európára fókuszáló kötetben a szerző két oldal terjedelemben Romániával is foglalkozik – jóllehet, mondanivalója nem túl hízrelgő (347–348.).

Szerkezetét tekintve a könyv a bevezető mellett tizenegy fejezetre és két függelékre tagolt. Az első négy fejezetben (1. *Lokális felmelegedés*; 2. *Globális ijedtség*; 3. *A megváltás keresése*; 4. *Radikális elővigyázatosság*) a környezeti válság és az arra adott társadalmi, politikai válaszok sajátosságait, problémakörének különböző vetületeit elemzi. Szemléletét, kulcsfogalmainak értelmezését nem összefoglalja, hanem fokozatosan, leginkább ezekben a fejezetekben bontja ki.. A következő hat fejezetben (5. *Piaci megoldások*; 6. *Morális ökonómia*; 7. *Heimat és élőhely*; 8. *Szépség, alázat és megszenteltetés*; 9. *Útban a senki földjére*; 10. *Helytérítés*) rátér saját, zöldkonzervatív politikai filozófiai elméletének körvonalazására – természetesen nem adva fel a felmerülő altémák kritikai vizsgálatának igényét. Elméletével összhangban lévő gyakorlati javaslatait a tizenegyedik, *Szerény javaslatok* című fejezetben foglalja össze. Alkalmazott etikai, preskriptív fejtegetéseket foglal magában a két rövid függelék is, amelyek a (I.) *Globális igazságosság* és a (II.) *Hogyan élünk?* címet kapták.

Recenziómban követem a szöveg szerkezetét, azonban inkább témák mentén haladva mutatom be lényegét. Az esszéisztikus stílusnak köszönhetően több szöveghelyen bukkannak fel azok az elemek,

amelyekből fogalomértelmezését, szemléletét kibontja. Természetesen terjedelmi okokból az általam legfontosabbnak gondolt fogalmakra, tézisekre, érvekre, példákra térek ki. Emiatt több hivatkozás származik a könyv első feléből. A második felében ugyanis némileg redundánssá válik a szöveg: a szerző kibontja és példákkal alátámasztja a korábban már tömören megfogalmazott állításait.

Roger Scruton azzal a gondolattal indítja bevezetőjét, hogy a környezettel kapcsolatos problémák túl vannak a közvetlen felfoghatóság határán, az embereknek az a képzetük, hogy tetteiknek nincs érzékelhető hatása a folyamatokra, miközben nem tudják, mit higgyenek el a vészharangot kongatóknak és a vészharangot kongatók aggodalmát alaptannak minősítő szkeptikusoknak. Az e megosztottság mentén körvonalazódó két tábor szereplői: kormányzati szervek, nem kormányzati szervezetek, különböző lobbicsoportok fokozzák a zavart, egyik részről félelmet keltve, másik részről szabadulást ígérve (7.). A szerzői intenciót világosan megfogalmazza: szeretné megmutatni azt a szemléletmódot, amely összhangban van az emberi természettel és „a mindennapi élet szokásos menetéből” eredő konzervatív filozófiával (8.). Az Oxford University Press által megjelentetett első amerikai kiadás egyenesen a *The Case for an Environmental Conservatism* alcímet viseli, ami magyarul szó szerint talán így fordítható: *Érvek a környezetvédő konzervativizmus mellett*.

Ezzel összhangban fogalmazza meg első tézisé: az egyes egyének gondolkodásmódja alapvetően lokális, a globális szinten megfogalmazott, nagyléptékű tervek egyrészt bénítóan hatnak az államok polgárainak többségére, másrészt kikerülnek ellenőrzésük alól – jó esetben pusztán csak hatástalanok maradnak, rosszabb esetben nagyobb károkat okoznak, mint amit megoldani hivatottak lettek volna. Értelmezése szerint a konzervativizmusban nem csak benne foglaltatik a zöld gondolkodásmód, de kizárólag a konzervativizmus alkalmas arra, hogy valódi megoldást adjon a környezeti problémákra. Meggyőződését azáltal is nyomatékosítja, hogy nem fukarkodik az általa baloldalinak nevezett zöld mozgalmakat és szervezeteket érintő kritikákkal, ironikus megjegyzésekkel. Ugyanakkor megállapítja a magukat politikai kontextusban konzervatívnek nevező szereplők felelősségét is abban, hogy a környezetvédelem témája a politika síkján a baloldal felségterületévé vált. Ezt a gondolatot az első fejezetben fejti ki részletesen. Mint írja: „ők ugyanis hajlamosak arra, hogy a modern politikát az egyéni szabadság és az állami kontroll egyszerű dichotómiájában értelmezzék” (13.). Így tehát a környezeti problémákkal foglalkozók hozzászokhattak, hogy a szabad vállalkozás ideológiájának tekintsék a konzervativizmust, amely nem fordít figyelmet a környezet megőrzésére – *konzerválására*. Ezt a képet azonban hamis képnek minősíti. A konzervatív szemléletről

elismeri, hogy a piacokat önmagukat korrigáló társadalmi rendszereknek tekinti, és konfliktusos helyzetekben a civil szereplőket preferálja a kormányzattal szemben (17.). Ugyanakkor Lord Salisburyre utalva a konzervativizmust a késleltetés politikájának nevezi, amelynek célja, hogy „olyan hosszú ideig fenntartsa a társadalmi szervezetek életét és egészségét, ameddig csak lehetséges” (16.). Véleménye szerint ez az elv kiterjed a környezeti kérdésekre is: a társadalmi ökológia fenntartását is magában foglalja (15.). A konzervativizmus több változatát különbözteti meg: az amerikai a gazdasági szabadságjogokat, individualizmust, vállalkozó szellemet, kockázatvállalást emeli ki, az európai a hagyományokat, a civil társadalmat, a fenntarthatóságot. E két felfogás között feszültség keletkezik. Fontos észrevétele, hogy ennek gyakorlati okai is beazonosíthatóak: az amerikaiak bőségesen rendelkeznek földdel és természeti erőforrásokkal, az európaiaknak viszont aggódniuk kell a szűkös erőforrások és az évszázadok során létrehozott emberi élőhelyek miatt (18.). Arra hívja fel a figyelmet, hogy a konzervativizmus sem helyezi a gazdasági szabadság szempontjait minden más szempont elé (14.). Úgy értelmezi a konzervatív politikát, mint „az erőforrásokkal való jó és felelős gazdálkodást”, az erőforrások pedig „magukban foglalják a törvényekben, a szokásokban és az intézményekben megtestesült társadalmi tőkét és egy szabad, de a törvények uralma alatt álló gazdaságban meglévő gazdasági tőkét”. A társadalom „*átfogó újrendezése valamely nagy ívű vízió vagy eszmény kívánalmainak megfelelően, mint amilyen például az egyenlőség, a szabadság vagy a testvériség*” helyett a konzervatív politika célja: „az elővigyázatos és folyamatos ellenállás fenntartása a társadalmi és ökológiai egyensúlyunkat fenyegető entropikus erőkkel szemben, [...] hogy a rendet, amely ideiglenesen van csak a gondjainkra bízva, továbbadjuk a jövő nemzedékeinek, miközben fenntartjuk és fejlesztjük a jelenben” (15.). A politika a társadalmi béke fenntartása, egymással versengő érdekek előzetes tervet nélkülöző összeegyeztetése (78.). Scruton szerint egy konzervatív ember számára nem kérdés, hogy az egyéni vágyak gátlástalan hajszolása veszélyezteti a társadalmi rendet – így a bolygót is. A bölcs politika: az ezen vágyakat korlátozó szokásokat és intézményeket megvédeni, alternatív megelégedettségi forrásokat kínálni, illetve meggátolni, hogy olyanok fizessék ki később a környezetkárosítás költségeit, akik nem felelősek érte. A piacban Scruton megtalálja az egyéni felelősségre alapozott társadalmi hálók legegységesebb formáját. Lehetővé teszi, hogy a költségek azok között legyenek elosztva, akik miatt felmerültek, a haszon pedig azok között, akik tettek előállítására érdekében. Amennyiben a visszacsatolási mechanizmusok működnek, a piaci szereplők nem terhelhetik másokra költségeiket. Scruton szerint minden környezeti problémának ugyanaz

a struktúrája – a globális, határokon átnyúlóaknak is. A konzervatív politika célja éppen ezért az kell, hogy legyen, hogy megtalálja azokat az ösztönzőket, amelyek rákényszerítenek mindenkit az általuk okozott költségek megtérítésére (176.).

A piac felől nézve a magántulajdon kulcsfontosságú. Amíg a közös tulajdon esetén minden egyénnek az lehet az érdeke, hogy minél többet szerezzen meg abból, amit az a forrás adni tud, mielőtt más kimerítené – így tulajdonképpen lerabolják azt –, a piacra vihető magántulajdon felelős hozzáállást diktál. Scruton fontos észrevétele, hogy a közlegetők tragédiájaként hivatkozott jelenséget nem a piac, hanem a piac hiánya váltja ki (138.). Az innovációt is ösztönzi, hiszen az, aki alternatívát talál egy kimerülő erőforrás helyettesítésére, anyagi haszonhoz juthat. A magántulajdon, a piac és a magánjog Nagy-Britanniában még arra is alkalmasnak bizonyult, hogy a folyókat megóvják. A szennyezett folyókat nem az állam tisztította meg, hanem magántulajdonosok az állam ellenében. Horgászklubok vásároltak folyóparti földeket, és peres úton arra kényszerítették többek között az állami nagyvállalatokat és önkormányzatokat, hogy változtassanak az addigi, a vizeket károsító gyakorlatukon (157.).

Azonban a közgazdasági gondolkodást önmagában Scruton sem tartja alkalmasnak a környezet megóvására (179.) – alapvetően ő is erkölcsi kérdésnek tekinti. Amíg a természetet instrumentálisan fogják fel az emberek, nem tekintik önmagában vett értéknek, addig nagyon nehéz megakadályozni a kifosztását (193.). Az etikai motiváció nem preferenciát, hanem ítéletet fejez ki, azonban a tér és az idő „az egyes emberek közötti szimpátia szilárd anyagát addig feszíti, míg az áttetsző nem lesz” (200.). A radikális ökológiai mozgalmak a szerző szerint semmibe veszik azokat a kötelekeket, amelyekkel az emberek az otthonaikhoz kapcsolódnak, és amelyek azokat a kismértékű, de természetes készletet ébresztenek bennük a gondoskodásra környezetük iránt (228.). A német zöldek baloldaliságát például azzal látja magyarázhatónak, hogy a mozgalom kialakulásakor kockázatos volt a náci propagandát idéző haza fontosságáról beszélni (229.).

Az otthon azonban nem egyszerűen egy hely, hanem egy olyan hely, ahol az emberek szerettei élnek, és akikre szükségük van (231.). Ezekre alapozhatóak azok a már Burke által is emlegetett „kis körök”, amelyek képesek a hatásos és hatékony politikák megvalósítására – a nagy, nemzetközi NGO-kat és nemzetközi egyezményeket erre nem tartja alkalmasnak.

Scruton mellett érvel, hogy – amennyiben valóban meg szeretnék oldani őket – a problémákat nem szabad elvontnak tekinteni. Tudatosítani kell mindenkiben, hogy azok saját problémáik, így megoldásuk

is tőlük függ, és rendelkezésükre is állnak azok a morális vezérelvek, amelyekkel elkezdhetnek cselekedni. A kormányzat feladatának azon feltételek megteremtését tekinti, amelyek motiválják és támogatják az államok polgárait a cselekvésre. Az a szilárd talaj, amire a környezetvédelmet alapozni lehet, véleménye szerint az otthon iránti szeretet, az otthonhoz való kötődés, amelynek megnevezésére az *oikophilia* kifejezést vezeti be (9.) Ennek kapcsán írja Scruton a könyv második felében, hogy Románia jól tükrözi, hova vezet, ha ezt az alapvető emberi érzést elpusztítják, és a kommunizmust követő demokráciában milyen nehéz helyreállítani azt. Bár az elnyomó rezsim megbukott, az ökológiai katasztrófa húsz évvel később is folytatódik (348.).

A civil önszerveződésben, számos kisléptékű kezdeményezésben látja a megoldás kulcsát, szemben a globális szervezetek nagy költségvetésű kampányaival (7–9.). Történeti tapasztalatnak tekinti, hogy az emberek korlátozott, helyhez kötött lények, és a területi lojalitás arra ösztönzi őket, békében éljenek az idegenekkel, tiszteljék halottaikat, és gondoljanak azokra, akik majd átveszik átmenetileg elfoglalt helyüket azon a földön (40.).

Némileg ellentmondásba kerül alapvetésével, amikor elismeri, hogy a légkör szennyezése, valamint az arra visszavezethető globális felmelegedés (64.) és a műanyag hulladék (69.) gyors és az egész bolygóra kiterjedő megoldást kíván. Miután a nemzetközi szervezetek megbízhatatlanságát és eszköztelenségét levezeti, a tényleges cselekvőképességgel rendelkező szereplőket az államokban találja meg. Konzervativizmus-értelmezésének ismeretében nem meglepő, hogy a „ne változtassunk semmin” politikáját ebben az esetben elfogadhatatlannak tartja, és a változtatás mellett érvel. Ugyanakkor a klímaváltozás kiemelését a többi környezeti probléma közül nem tartja szükségszerűnek. Elképzelhetőnek tartja, hogy akár csak más esetekben, ezzel szemben is valamiféle adaptáció stratégiáját alkalmazhatja az emberiség. Ahogy az ipari forradalom idején az urbanizáció átalakította Nagy-Britanniát és vidéki térségek sora néptelenedett el, a mezőgazdaság összeomlását vetítve előre, a civil társadalom megtalálta a rossz irányba mutató folyamat ellenszerét, úgy nem elképzelhetetlen, hogy ez ismét sikerülhet. Éppen ezért a szerző nem látja megindokolhatónak, hogy a konzervativizmus értelmezésében legjobb problémamegoldónak bizonyult öröklött kötődések, nemzeti szuverenitás, szabad vállalkozás és civil kezdeményezések hatásköréből a klímaváltozás problémáját külön kiemeljék (67.). Ezzel összhangban hívja fel a figyelmet egy pragmatikus szempontra: ahelyett, hogy az államok tevékenysége abban merülne ki, hogy a közelgő katasztrófára figyelmeztetnének, megvizsgálhatnák a folyamat ellensúlyozását, a bolygó hűtését lehetővé tevő geomérnöki megoldásokat.

Úgy találja, a küzdelem oroszlánrésze a gazdag kapitalista demokráciaké lesz, azoké, amelyekben „a közösségi szellem, a vállalkozás és a gazdasági tevékenység elég erős ahhoz, hogy elviselje a terhet, ami legalább akkora lehet, mint amennyi egy önvédelmi háború megvívásához kellene” (68.). Ezt nemcsak pragmatikus szempontok, hanem a konzervativizmus etikája is alátámasztja: azoknak kell helyreállítaniuk, akik a kárt okozták (70.).

A globális, országhatárok feletti problémák ténye és a lokális cselekvés ideológiája közti feszültséget Scruton úgy oldja fel, hogy az egyéni, kisközösségi cselekvést végül a nemzet szintjére emeli, és ezt a kollektív identitást a nemzetállamokkal mint a politikai hatalom letéteményeseivel kapcsolja össze. A gazdag kapitalista demokráciákat azért látja a környezetvédelem letéteményeseinek, mert a központosított irányítás egyrészt megszünteti az elszámoltathatóságot, másrészt elnyomja az egyéni vállalkozó kedvet, harmadrészt ösztönzi a kontraproduktív cselekvést (96.). Az elszámoltathatóság hiányára a kommunista Lengyelországot említi egyik példaként. Bűncselekménynek számított ipari szennyvizet engedni a folyókba, azonban az ipari létesítmények állami tulajdonban voltak, az államot pedig a kommunista párt uralta – ennek eredményeképpen a szigorú törvények ellenére a folyók olyannyira elszennyeződtek, hogy már nem lehetett öntözésre használni a vizüket. A rendszerváltást követően nemcsak privatizációra került sor, hanem létrejött a független igazságszolgáltatás, és ezzel együtt a folyók tisztábbá váltak (92.). A kontraproduktív cselekvést többek között egy Egyesült Államok-beli példa szemlélteti: a seattle-i Ravenna Park esete. Az óriás-jegenyefenyők megvédése céljából egy házaspár számos telket megvásárolt, pavilont épített közösségi események számára, és a parkot belépődíj ellenében látogathatóvá tette. A környezetvédők lobbizását követően a város, kisajátítást alkalmazva, megvásárolta a területet, az 1887-ben létrehozott parkból 1925-re semmi sem maradt, mert a közalkalmazottak mindig megtalálták a módját annak, hogy a fákat kivághassák és értékesítsék. Az egyéni cselekvést például a radikális elővigyázatosság elve fojtja el. Erre hivatkozva mindenféle tevékenységet megtiltanak, amelyekről a bürokraták úgy ítélik, kockázata van, ami akadályozza az innovációt, kísérletezést, hasznok és károk mérlegelését. Ez pedig hozzájárul a fentről irányított rendszer újratermeléséhez. A bábáskodást Scruton kártékonynak gondolja, erre a vadőr és az állatok jogaiért küzdő aktivista esetét hozza fel példaként (111.). Lényegében azt mondja, hogy az állatvédők érzületikája szembekerül a vadőr felelősségetikájával, azonban a következmények felől nézve a vadőr védi meg az állatokat azáltal, hogy egyes példányok kilövése révén biztosítja az élőhely egyensúlyát, így az nem omlik össze. Jobb azokra bízni a problémák megoldását, akik minden részletükben ismerik őket.

Scruton következtetése tehát az, hogy a környezet ügye ott van a legjobb kezekben, ahol erős az *oikophilia*. Ilyen államok a skandináv országok, Svájc és az angolszász világ. Legrosszabb helyzetben azok az államok vannak, ahol az *oikophiliát* kiirtották az emberek lelkéből, ahogy az a kommunista rendszerekben történt. Visszafogottan örködni felette, pusztán az emberi természet árnyoldalait ellensúlyozva, és ösztönözve az egyéni és kisközösségi vállalkozó szellemet, ahogy a globális problémák megoldása is, a nemzetközi jogi személyiséggel rendelkező államok dolga, senki másé. A nemzetállamok bizonyultak olyan keretnek, és az állampolgársági viszony bizonyult a társadalmi tagság olyan formájának, amelyek kiállták az idő próbáját. Az ökológiai válságot is ezen keretek között kell tehát kezelni a szerző szerint.